

Юлія Тарасюк,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**
кандидат філологічних наук, доцент.

**Міфологічні назви в говірці с. Радовель Олевського району
Житомирської області**

*У статті проаналізовано міфологічні назви на позначення
чорта, русалки, відьми, зафіксовані в середньополіській говірці
с. Радовель Олевського району Житомирської області.*

Матеріали про вірування в демонів (із наведенням їхніх назв та інколи зі спробами пояснити походження цих назв) умістили в етнографічних працях дослідники минулого В. Милорадович, І. Франко, В. Гнатюк, В. Шухевич, А. Онищук, О. Воропай, П. Іванов, Б. Грінченко та ін.

Про походження демонізмів, етимологію, джерела постання запозичених назв, мотиви номінації, словотворення, міжмовні відповідники тощо дізнаємося з праць Б. Кобилянського, Й. Дзендзелівського, Т. Лукінової, А. Сизька, М. Сюська, А. Василенко, Н. Венжинович та ін. Упродовж останніх років цій проблемі багато праць присвятила Н. Хобзей, яка досліджує гуцульську міфологію.

Мета статті – проаналізувати міфологічні назви в говірці с. Радовель Олевського району з лінгвістичного та етнолінгвістичного погляду, визначити типові для поліщуків уявлення про демонічний світ.

На досліджуваній території на позначення міфологічних істот найпоширенішими є назви *чорт, відьма, русалка* та деякі інші. Ці номени є загальноповиваними в інших говірках, а також у літературній мові. Уявлення поліщуків, як правило, збігаються із загальноповиваними, традиційними

уявленнями про той чи інший міфологічний об'єкт, його локативні, темпоральні та інші характеристики, хоча існують і певні відмінності.

Чорт (біс, люципер, диявол, дідько, сатана, ірод, юда, щезби, осинавець, злий та ін.) – один із найпопулярніших демонічних персонажів, який уособлював зловорожу людині сутність [4, с. 396].

У Словнику української мови подано таке визначення: **чорт** – надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана (СУМ, XI, с. 362). У слов'янській міфології чорт – це злий дух. У фольклорі його зображували як страшну істоту, укриту чорною шерстю, з рогами, гачкуватим, довгим носом, хвостом і копитами, гостроголову [3, с. 268].

Поліщуки чорта уявляють в образі звичайного чоловіка, який, на перший погляд, нічим не відрізняється від тих, хто його оточує. Але розпізнати його все ж можна: *бе'рут' су'чок / йо'го об'рубуйут' / ў суч'ку йак'шо 'ди'рка / 'через йо'го 'диўл'аца і позна'йут' / йак'шо з 'рѳжкам'і / то то чорт*. Але саме такі уявлення не дуже поширені на досліджуваній території. Відомо, що таким способом можна розпізнати, наприклад, відьму.

Загалом усе, що пов'язано з цим демонічним об'єктом, є табуйованим, і поліщуки уникають згадок чи назв чорта, боячись завдати шкоди собі та своїй домівці. Це засвідчує те, що вірування в чорта міцно вкоренилися у свідомості людей.

У досліджуваній говірці цю істоту називають *чорт, б'єс, не'чисти'ї, не'ч'іста 'си'ла*.

У східних слов'ян чорт – родове поняття, яке включало всю нечисть (водяників, домовиків тощо). Це пов'язано з міфом про ангелів, яким набридло прославляти Бога. Чорти за це були скинуті з неба й потрапляли хто у воду, хто в ліс, перетворившись у духів. Однак варто зауважити, що саме такі уявлення не посідали певного місця в житті наших прашчурів до прийняття християнства. Наприклад, образ того ж домовика із самого початку був лише позитивний, адже він виконував функцію хранителя дому. Вважали, що чорт існує повсюди,

тому забороняли вимовляти його ім'я. Замість цього казали: лукавий, ворог, чорний, куций тощо [3, с. 268].

І. Огієнко наводить таку інформацію про чорта, залучаючи до неї й різні назви цієї істоти: «Чорт має багато найрізніших назв, у залежності від своєї праці. Він завжди нашіптує людині злі думки і сіє ворожнечу в світі. Це наш ворог, і тому його стародавня назва враг, а ворожити – відбиватися від ворога (...) Він робить тільки зло, чому й зветься чорний. Він сильно обманює людину й зводить її на лихе, а молодих на перелюб, чому й зветься перелесник. Він з своєї природи лихий, пор. приповідку: лихий поплутав. Він господар пекла, пекельник. І взагалі він нечистий, нечиста або ворожа сила: вражий син, вража мати. А що має куцого хвоста, то куций, куцан. Убирається як пан, тому паничик, лях, німчик. Він кат, пор.: кат зна що, чи казна-що. Дуже часта назва лукавий, і в «Отче наш» ми просимо Бога: «Ізбави нас від лукавого!» (у давнину: «од неприязні»)¹ [2, с. 139]. В І. Огієнка є ще такі синонімічні назви на позначення чорта: *дідько; диявол; той, що греблю рве; щезник*.

Як зауважує Н. Хобзей, етимологія слова *чорт* привертала увагу багатьох дослідників, чиї думки були досить різноманітними. Зокрема, М. Фасмер зіставляв це слово з литовським *kyreti* «злитися», *apkyreti* «набридати», *kereti* «врекати, зачарувати» тощо, вважаючи його праслов'янським утворенням на *-to-* [5, с. 188]. Ще однією спробою пояснити походження назви було зближення слова з латинським *curtus* «короткий, обрубаний» (А. Бернекер, Ф. Славський, Л. Мошинський, В. Махек) [5, с. 189].

Одним із найколеритніших українських демонологічних персонажів є *русалка* – уособлення небезпечної водної стихії. Як зазначає Н. Хобзей, деякі дослідники вважають, що русалка – язичницьке божество, яке сприяло плодючості, урожайності житньої ниви. Адже етимологічно слово *русалка* пов'язане з *rosalia* – назвою римського поганського свята, початкового свята троянд, що відбувалося влітку в період поминання покійних. Від романців

¹ Уривок подано в авторському варіанті зі збереженням орфографії та пунктуації.

свято та його назву перейняли балканські слов'яни, а від них, ще в дохристиянський період, вони поширилися і в східних слов'ян [5, с. 165]. На думку В. Махека, *русалка* – східнослов'янський витвір (від лат. *rosalia*), а від східних слов'ян ця назва поширилася до поляків, чехів, словаків, болгар та македонців [5, с. 164]. У традиційній характеристиці цих істот української міфології натрапляємо на багато спільного з аналогічними віруваннями інших народів. Наприклад, сербські вили – це те саме, що наші русалки [2, с. 131]. Слово *русалка* відоме й іншим слов'янським мовам: російське *русалка*, білоруське *русалка*, польське *rusalka*, чеське *rusalka*, словацьке *rusalka*, болгарське *русалка*, македонське *русалка*. За міфологічними уявленнями українців, русалка – це молода водяна красуня, котра живе на дні ріки в чудових кришталевих палатах [4, с. 393].

Поліщуки русалку уявляють так: *'коси' розп'летен'і / без хвос'тѡў / так / йак о'це ж у каз'ках / 'т'іпа йак 'д'іўчи'на*. Повір'я про русалок живуть і досі в досліджуваній говірці: *о'б'ічно ру'салк'і у во'д'ѣ / із во'ди' в'іход'ат' / і во'ни' ў 'жи'ті / ру'салк'і / а це ўже нача'ли' 'земл'у 'м'ѣрат' / с'тали' хрес'ти'ца / то ўже менч ц'іх ру'сало'к / а ко'л'іс' ру'салку 'люди' 'бач'іли'.*

У Словнику української мови подано таке визначення: **русалка** – це казкова істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами і риб'ячим хвостом; водяна німфа (СУМ, VIII, с. 911). Дослідженню поліських русалок багато уваги приділила Л. Виноградова. За її словами, назва *русалка* поширена в поліських говірках. Польові матеріали з Полісся найбільше підкреслюють, що русалками стають здебільшого дівчата чи діти, які померли передчасно, значно рідше – унаслідок насильницької смерті [1].

У мікрокультурі с. Радовель поширені уявлення про те, що русалками стають люди, які померли на русальному тижні: *на ру'салном 'ти'жн'і / 'кажут' / йак ум'ре / ру'салка / це на т'рѡйцу ру'сални'ї 'ти'жден' / хто йо'го з'найє / ч'і во'ни' ѣє / ч'і гос'под' йо'го з'найє / мо хто де 'бач'іў.*

Ще одним із найпоширеніших міфологічних образів є відьма, яка відома також під такими назвами: чередільниця, чародійка, чарівниця, босорканя та ін.

У досліджуваній говірці часто не розмежовуються такі номінації, як *'в'єд'ма*, *з'нахарка*, *'баба*, *шен'туха*, адже всі ці «непрості» є посередниками між реальним світом і світом демонічним. Але важливим є те, що відьма (на відміну від усіх інших «непростих») – завжди суто негативний образ. За народними віруваннями, відьми є родимі та навчені. На відміну від родимої, яка одержала свої знання вже від народження, навчена відьма набуває їх безпосередньо від чорта (продавши йому душу) або від інших відьом, які намагаються будь-що перед смертю передати комусь свої вміння й тим самим відкупитися від нечистого [4, с. 385]. Щоб уберегтися від відьом, рекомендували виконувати різні магічно-ритуальні дієства (покропити обійстя свяченою водою, посипати вхід до хліва сіллю та свяченим маком-видюком, малювати освяченою крейдою хрести на дверях тощо): *хл'е'ва / бу'вайе / 'маком поси'пайут' / во'дої с'в'а'ченої / шоб у'же 'в'єд'ма не ў'л'єзла ў хл'єў*.

Народна уява наділяла відьом здатністю перевтілюватися, приймаючи інший антропоморфний чи зооморфний образ: *це та'к'ийе 'л'уди / хто ч'ім неха'роши'м заї'майеца / хто шо нак'і'даїе / ў си'ни'ци' перет'воруйуца / в у'жє / ко'тбў (...) і ў со'бак перет'воруйуца / под 'ног'і 'к'ідаїуца*.

Ще одна їхня надприродна властивість – здатність літати (на мітлі, кочерзі, тварині чи людині): *с'лучаї буў / од'на 'тоже ў се'л'є ж'і'ла / і 'бач'ілі' / йак во'на л'є'тала / мо ше ї до рево'л'уц'ійі / це не 'zare / даў'но було / пере'казвали'*.

Найчастіше відьмам інкримінують те, що вони доять чужих корів: *ўже до'йіла / не'ма моло'ка / 'зоўс'ем не даст' / о'н'о 'пал'ма – це ж 'п'єрва 'в'єд'ма / ўже ж пона'учвалася шо хоч / б'і'тонам'і моло'ко зда'йут'*.

Як зазначає Н. Хобзей, лексему *відьма* зі значенням «відьма, чаклунка» зафіксовано в пам'ятках української мови з XVI ст. [5, с. 58]. Слово *відьма* етимологи пов'язують із праслов'янським **vede* «я знаю» (Фасмер, I, с. 258), *vedati* «відати, знати» (ЕСУМ, I, с. 396). Спочатку відьмою називали людину, яка щось відала, знала й допомагала людям. Відьма добре розбиралася в народній медицині, зналася на травах, які збирала, а потім сушила в

спеціальному приміщенні. Його ставили прямо в лісі, й воно мало підвищення (щоб трави не намокли). Згодом народна уява домалювала до цього будиночка курячі ніжки. У наш час, як уже зазначено, образ відьми суто негативний, свідченням чого є представлений матеріал носіїв мікрокультури с. Радовель.

Отже, міфологічні уявлення поліщуків про традиційних міфологічних персонажів (чорта, русалку, відьму) мало чим відрізняються від тих уявлень, які поширені й на інших територіях України, а також за її межами.

Об'єкт демонології може варіюватися у своїх визначеннях, описах, характеристиках залежно від того, які природні умови регіону (гірських русалок немає там, де немає гір), які міжмовні контакти наявні на цій території тощо. Але головним є те, що міфологічні уявлення надзвичайно живучі. Вони зародилися ще тоді, коли людина вперше намагалася пояснити ті явища, які відбувалися навколо неї. І вони живі досі: у прикметах, обрядах, віруваннях, піснях, у свідомості носіїв народної культури, зокрема й поліщуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова Л. Н. Мифологический аспект полесской «русальной традиции» // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – М.: Наука, 1986. – С. 88-135.
2. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. монографія. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
3. Потапенко О. І., Кузьменко В. І. Шкільний словник з українознавства. – К.: Український письменник, 1995. – 291 с.
4. Українознавство: Посібник / Уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. – К.: Зодіак – ЕКО, 1994. – 399 с.
5. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- ЕСУМ Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. / За ред. О. С. Мельничука:– К., 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.

СУМ Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

Фасмер Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1 – 4.